

MATE ZANINOVIC

PROSVJETA I ŠKOLSTVO U DALMACIJI U TOKU
NOB-e OD 1941. DO 1945.

Nakon sloma Jugoslavije u travnju 1941. Dalmacija je podijeljena između Italije i NDH, pa je Ugovorom u Rimu od 18. svibnja 1941. Italija anektirala dio Dalmacije južno od rijeke Zrmanje, zapadni dio područja uz prugu Knin-Split, s gradovima Šibenikom i Splitom, otoke ispred te obale, kao i otoke Mljet, Korčulu, Vis i Šoltu. Talijanska vojska zadržala se i u dijelu Dalmacije (tzv. Druga zona) koji je pripao NDH, pa su tako cijeli teritorij Dalmacije, od sjeverozapada do Neretve, zaposjele trupe 6. armijskog korpusa: Truppe di Zara, dijelovi divizije Sassari, Bergamo i Perugia, kao i druge manje jedinice, a područje od Neretve dijelovi divizije Marche. Na anektiranom dijelu uspostavljen je Civilni komesarijat, koji je odmah prerastao u pokrajinsku upravu — Upravu Dalmacije (Governio della Dalmazia), sa sjedištem u Zadru. Uz pomoć vojske uprava je prišla provođenju političke sistematske talijanizacije u svim područjima života.

Školstvo i narodno prosvjeđivanje, kao i ostale grane kulture i društvenog života, proživljavali su teške dane. Nakon dolaska u Dalmaciju talijanska vojska useljava u školske zgrade, a vlast dovodi svoje učitelje i profesore, većinom iz unutrašnjosti Italije, od kojih su gotovo svi bili organizirani i naoružani fašistički funkcionari. Hrvatski jezik nisu poznavali, niti su se trudili da ga nauče, a mnogi nisu ni bili po zanimanju prosvjetni radnici.

Uprava Dalmacije, što je u stvari bila dalmatinska vlada, već je 30. kolovoza 1941. donijela naredbu o obaveznoj nastavi, prema kojoj su sva djeca koja su do 31. XII 1941. navršila šest godina, a nisu još napunila četrnaest, bila obavezna pohađati školu. Naredba doslovce glasi: »Djeca koja do 31. prosinca 1941. navršavaju šest, a nisu prešla četrnaest godina, obavezna su se upisati i pohađati osnovne škole koje postoje u mjestima njihova prebivališta ili boravka.«¹

Prema spomenutoj naredbi učitelji su morali odgajati u skladu s »Poveljom školstva«², a to je značilo na talijanskom jeziku i

u fašističkom duhu, što se zaključuje iz proglasa: »Pri skorašnjem otvaranju škola u Dalmaciji, dok se u svakom sektoru organiziraju i pojačavaju mnogostruke djelatnosti, shodno je da svi nastavnici upoznaju 'Povelju školstva', originalni, obnavljajući i konstruktivni instrument, koji sadržava u sebi premise potrebne za revolucionarnu obnovu škole da bi se obrazovala nova pokoljenja za najviše ciljeve fašističke države.«³

Time u dalmatinskom školstvu započinje teško razdoblje za naše učitelje i druge prosvjetne radnike, za djecu i naše ljude. U početku školske 1941/1942. godine mnogi naši učitelji i profesori napuštaju dužnost, neki od njih su uhapšeni (npr. prof. Klonimir Škalco deportiran je na Lopare, pa u Coropoli kod San Benedeta del Tromto i na kraju u San Angelo kod Pescare), ili su radili na pripremanju narodnog ustanka i u njemu aktivno sudjelovali: Stanko Parmač (Dugi otok, mjesto Luka), Jovo Martić (Bukovica, mjesto Kistanje), u okolici Drniša: Vjekoslav Širinić, Ivan Leko i Vinko Lalić, u okolici Knina Petar Đaković, u Šibeniku: Vinko Maglica, Marin Franičević i Zdenko Štambuk u Splitu, Miljenko Grubelić na otoku Prviću i mnogi drugi. Dio učitelja i profesora koji su ostali u talijanskoj službi pod fašističkom okupacijom često su samo na spisku učitelji i profesori, a više nisu mogli odgajati i raditi u školi. Hrvatski učitelji i profesori morali su polagati ispite iz talijanskog jezika ako su htjeli raditi u školi. Neznatan broj tih učitelja i profesora odlazi na tečajeve talijanskog jezika u Veneciju. Njih su u narodu nazvali »gondoljeri«. Međutim, to je bila neznatna manjina, i to onih nedovoljno politički svjesnih ili onih koji su i ranije bili pokorni različitim nenarodnim režimima predratne Jugoslavije.

Od početka narodnog ustanka do formiranja Pokrajinskog NOO-a i ZAVNOH-a, tj. do sredine 1943. godine

Organizirani fašistički teror na otocima i kopnu širom Dalmacije, npr. u Ravnim kotarima, Bukovici, Dalmatinskoj zagori i Biokovskom primorju u narodu stvara revolt, pa se pod utjecajem KPJ i SKOJ-a diže ustanak. Prvi partizanski odredi (Šibenski, Splitski, Sinjski, Kninski, Biokovski i Cetinjski) čine udarnu snagu naroda u Dalmaciji, koji se kao jedan čovjek digao u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Partizanski odredi vode upornu oružanu borbu, rade na podizanju revolucionarnog duha u narodu i uništavaju neprijateljska uporišta. Okupator i domaći fašisti odgovaraju nečuvanim terorom, strijeljaju,⁴ ubijaju i odvode u internaciju tisuće rodoljuba u koje u najmanje sumnjaju da nisu podložni fašizmu. Talijanski fašisti provode denacionalizaciju i bezobzirno uništavaju sve što je napredno, a jedini je cilj izbrisati tragove naše nacionalne kulture. Narod Dalmacije odupire se tome na različite načine, odgovara oslobodilačkom borbom, a posebno se u tome ističe omladina.⁵

Partizanski odredi u Dalmaciji krajem 1941. i početkom 1942. uspostavili su veze s partizanima u Lici i Bosanskoj krajini, s Livanjskim odredom, tako su još više ojačali i ugrozili opstanak okupatora u Dalmaciji, posebno u Makarskom primorju, na Biokovu, Svilaji i Mosoru. Od sredine 1942. oružana borba i NOP u Dalmaciji još su intenzivniji, pa i pored toga što u to vrijeme nije postojao veći oslobođeni teritorij, NOO-i organiziraju se na čitavom području, u oslobođenim selima i mjestima, kao i pod okupatorom. Zadatak NOO-a bio je zamijeniti stare organe vlasti, preuzeti na oslobođenom teritoriju cjelokupnu vlast, organizirati opskrbu partizanskih jedinica hranom i odjećom, organizirati prehranu stanovništva, prije svega siromašnog, obraditi zemlju boraca NOV i POJ, održavati vezu između fronte i pozadine i tako pomagati uspješnijem vođenju oružane borbe protiv okupatora. To su NOO-i Dalmacije uspješno obavljali, jer su u narodu nailazili na podršku sve do kraja NOR-a.

Počelo se raditi i na obnavljanju i otvaranju osnovnih škola i pokretanju narodnog prosvjećivanja. Taj se rad provodio vrlo uporno i s vrlo velikim teškoćama. Talijani su već od početka 1943. godine u mnogim mjestima povukli svoje učitelje nakon što su partizani odveli dva talijanska učitelja iz Ždrelca na otoku Pašmanu i učiteljicu iz Dazline.⁶

Značajan događaj za dalji razvitak narodnog ustanka u Dalmaciji zbilo se u lipnju 1942, kad je na Vještica gori održano vojno-političko savjetovanje iz svih krajeva Dalmacije, na kojem je pored ostalog donesena odluka o boljoj organizaciji i tješnjem međusobnom povezivanju svih krajeva Dalmacije, a tu su izvršene i pripreme za formiranje Pokrajinskog NOO za Dalmaciju. Ujedno je to značilo afirmiranje NOO-a i širenje njihove organizacijske mreže.

Velika prekretnica u oružanoj borbi naroda Dalmacije nastaje krajem kolovoza 1942, kada je u blizinu Dalmacije došao Vrhovni štab NOV i POJ, na čijem je čelu bio drug Tito. Oružane snage u to vrijeme prerastaju u brigade i divizije, a i oslobođeni se teritorij u Dalmaciji proširio. Novonastala situacija, stvorena krajem 1942. i početkom 1943. godine, stvara i bolje uvjete i veće mogućnosti da se po selima oslobođenog i poluoslobođenog teritorija pristupi širem i organiziranijem radu na otvaranju škola i pokretanju kulturno-prosvjetne djelatnosti. NOO-i preuzeli su brigu o djelovanju osnovnih škola, materijalnom izdržavanju, o sadržaju i kvaliteti nastave, kao i o duhu u kojem je trebalo odgajati mlade naraštaje.⁷ U mjesecu studenom 1942. održana je sjednica Kotarskog NOO-a Hvar, pa se u zaključcima pod 2. govori: »2. Budući da je narodna prosvjeta jedan od važnih zadataka NOO-a kao privremene vlasti, potrebno je da se kroz zimu osigura školama ogrjev i čišćenje. To će učiniti mjesni odbori ondje gdje god je potrebno.«⁸

Prva konferencija učitelja, održana u prosincu 1942. okupila je učitelje Hvara, Jelse i Staroga Grada, pa su na toj konferenciji učiteljima date smjernice za rad u školi i u narodnom prosvjeći-

vanju. U Makarskom primorju i na Biokovu radile su u to vrijeme osnovne škole pod izravnim rukovodstvom NOO-a, a u zagorskim dijelovima Dalmacije, gdje su partizani sve više imali utjecaja u narodu, otvaraju se osnovne škole, češće namijenjene omladini, poprimajući osobine tečajeva, a ponegdje se otvaraju i za djecu, koja su se počela nazivati pioniri.⁹ Na području Kotarskog NOO Makarska u to vrijeme »radilo je 18 pučkih škola koje je pohađalo 650 djece«.¹⁰

I na ostalim područjima Dalmacije, u kotaru Sinj, u Bukovici, po selima na padinama Dinare, Svilaje, Moseća i Mosora radilo se povremeno pod kontrolom i po sugestijama partizanskih rukovodilaca. U mnogima od tih škola radili su omladinci koji su se na kraćim tečajevima pripremali za rad s djecom u osnovnim školama i s omladinom i odraslima na analfabetskim tečajevima, a bilo je i učitelja sa stručnom spremom, studenata i đaka, koji su postizali dobre rezultate u radu. Jedan dio učitelja iz Dalmacije radio je i na području livanjskog kotara, pa su tamo sudjelovali i u izradi »Livanjske početnice«, izrađene u siječnju 1943. godine.¹¹

U toku 1942. i u prvoj polovici 1943. godine, prema nepotpunim podacima, radile su na oslobođenom području Dalmacije 43 osnovne škole, pa nam taj broj kazuje kako je u to vrijeme trebalo ulagati mnogo napora da NOO-i i njihovi KPO-i (kulturno-prosvjetni odbori) ostvare zadatke na planu narodnog prosvjeđivanja tokom NOB-e.

Nastava u prvim osnovnim školama na oslobođenom području Dalmacije bila je organizirana po predmetima, a u pomanjkanju prikladnih udžbenika osim »Livanjske početnice« upotrebljavala se štampa »Pionir«, »Borba«, »Vijesti« i »Slobodna Dalmacija«. Učionice se ukrašavaju prigodnim parolama, pišu se članci za zidne novine i dr. Narodna vlast, SKOJ i USAOH preuzimaju brigu o radu škola, o pohađanju nastave, pa često pozivaju roditelje koji nisu slali djecu u škole, iako je većina sve više uviđala potrebu školovanja djece, naročito u onim krajevima gdje ranije nije bilo škola. Učitelji su uz rad u osnovnoj školi intenzivno djelovali na području narodnog prosvjeđivanja, a pored toga radili su u raznim organizacijama NOP-a i u sekcijama KPO. Formirali su diletantske grupe, pjevačke zborove, održavali popularna predavanja, organizirali analfabetske i općeobrazovne tečajeve, tečajeve prve pomoći i dr.

Česti napadi okupatora i ofenzive na oslobođeno i poluoslobođeno područje Dalmacije krajem 1942. i početkom 1943. nisu mogli zaustaviti razvitak NOB-e. Partizanske jedinice vode sve žestće borbe protiv okupatora, a NOO-i i dalje obavljaju svoje funkcije narodne vlasti i afirmiraju se kao prava narodna vlast; održavaju se skupštine, konferencije, redovne sjednice, provode se izbori, raspisuje narodni zajam itd.

U siječnju 1943. osnovan je Polkrajinski NOO za Dalmaciju.¹² Uskoro se u njegovu sastavu formira i Prosvjetni odsjek. Taj događaj bio je dalji korak u izgradnji narodne vlasti, koja će preuzeti brigu o djelovanju osnovnih škola i kulturno-prosvjetnoj djelat-

nosti. NOO-i do kraja NOB-e vode brigu o radu škola, materijalnom izdržavanju, sadržaju i kvaliteti nastave, kao i o duhu u kojem treba odgajati mlade naraštaje. Da bi se rad osnovnih škola što bolje organizirao, idejno, odgojno i obrazovno što više unapređivao i podizao na višu razinu, Prosvjetni odsjek NOO Dalmacije izradio je u svibnju 1943. »Privremeni nastavni plan i program«¹³ na osnovi uputa Prosvjetnog odsjeka AVNOJ-a, a s obzirom na prilike oslobođenog i poluoslobođenog područja. Spomenuti nastavni plan i program predviđao je rad u osnovnoj školi po odsjecima ili stupnjevima, kojih je ukupno bilo tri, tako da je 1. odsjek ili stupanj obuhvatio bivši I. i II. razred, a propisivao je narodni jezik, račun, početnu stvarnu nastavu, pjevanje i crtanje; 2. odsjek je obuhvatio III. i IV. razred osnovne škole, pa je uz spomenute predmete 1. stupnja propisivao još gospodarstvo, crtanje i pjevanje.

Navedeni »Privremeni nastavni plan i program« imao je za cilj odgajanje učenika u antifašističkom duhu, proširenje znanja, vještina i navika iz prirodnih i društvenih predmeta dostupnih djeci i omladini prema njihovu shvaćanju i sposobnostima i pripremanje učenika »za praktična zanimanja«.¹⁴ Pored spomenutog, predviđala se i mogućnost opismenjavanja odraslih, pa je bilo pokušaja organiziranja tečajeva za odrasle »2 ili 3 puta sedmično ondje gdje se ne može provesti svakodnevno pohađanje«.¹⁵ Da bi se podigla kvaliteta rada učitelja u školi i na odgoju djece i omladine, održavale su se konferencije učitelja. Osim već spomenute konferencije u Starom Gradu na otoku Hvaru, održana je konferencija učitelja u Podgori. Na njoj su učitelji iznijeli pozitivna iskustva u nastavi i odgoju djece izvan nastavnog rada u slobodnim aktivnostima.

Pored organiziranja osnovnih škola sve intenzivnije se razvijala narodno prosvjeđivanje, pa su veliku aktivnost u tom području djelovanja, osim NOO-a, razvile antifašističke organizacije AFŽ, USAOH, kao i pojedine partizanske jedinice, koje su bile u stalnom kontaktu s narodom, što nam potvrđuje štampa toga vremena. »U Našem izveštaju« čitamo: »Nema sela u kojem partizani ne održavaju seljacima zborove...«¹⁶ Narodno prosvjeđivanje imalo je posebno značenje u Dalmatinskoj zagori,¹⁷ gdje ranije nije bilo osnovnih škola i toga djelovanja, pa se organiziraju analfabetski tečajevi, prigodna predavanja i sastanci, čitalačke i diletantske grupe, kao i drugi oblici rada koji su odgovarali uvjetima svenarodne borbe.¹⁸ U narodu se osjećala sve veća težnja za učenjem, organiziranjem osnovnih škola, kao i drugim oblicima narodnog prosvjeđivanja i kulturnog djelovanja.

2. Od I. do III. zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom 9. svibnja 1944.

Sredinom 1943. nakon IV. i V. neprijateljske ofenzive, u Dalmaciji dolazi do novog uspona narodnog ustanka. U danima spomenutih ofenziva i neposredno nakon borbi u velikim područjima

Dalmacije NOO-i djeluju vrlo intenzivno kao vlast, uspostavljaju rad škola, tečajeva za nepismene, bolničare i druge aktiviste. U organiziranju prosvjetnog života bilo je teškoća, jer uprkos tome što se fašistička Italija nalazila pred neizbježnim slomom, okupatorske vojne jedinice stalno su krstarile područjem Dalmacije i vrlo često upadale u sela i vršile strahovita zlodjela.

U rujnu 1943. Italija je kapitulirala (8. IX. 1943), pa je oslobođena čitava jadranska obala. Neprijateljske vojne formacije se razoružavaju, a snage NOV i POJ se popunjavaju novim ljudstvom i naoružavaju se. Organi narodne vlasti i odbori antifašističkih organizacija nalaze se pred složenim zadacima na svim sektorima društvenog, političkog i kulturnog djelovanja. Novi uvjeti života u Dalmaciji intenzivirali su masovni kulturno-prosvjetni rad, širi se mreža osnovnih škola, analfabetskih tečajeva, osnivaju se domovi kulture, u kojima se razvija kulturni i politički život.

Uz podršku učitelja i nastavnika narodna vlast se zalaže za što uspješniju organizaciju osnovnih škola i pokretanje kulturno-prosvjetnih aktivnosti. U tom razdoblju i kotarski NOO-i rade na organizaciji školstva i prosvjete, pa se u uvjetima gdje nisu mogle proraditi osnovne škole organiziraju tečajevi za nepismene, djecu, omladinu i odrasle. U školama i tečajevima radi se po »Privremenom nastavnom programu« NOO-a Dalmacije. Razvija se široka akcija na okupljanju učitelja i učiteljskih pripravnika Učiteljske škole u Šibeniku, koji bi preuzeli rad na organizaciji osnovnih škola i tečajeva za nepismene.¹⁹

Nova situacija, stvorena velikim oslobođenim područjem i široko zasnovanim radom na prosvjetno-kulturnom polju, stavila je NOO pred vrlo složene zadatke. Prišlo se reorganizaciji kulturno-prosvjetnih odbora, unutar NOO-a formiraju se odsjeci za školstvo i narodno prosvjeđivanje. Prosvjetni odsjeci mjesnih, općinskih, kotarskih i Oblasnog NOO-a Dalmacije svaki na svome području preuzimaju brigu o organizaciji prosvjetnog rada. Mnogi su prosvjetni odsjeci popunjeni novim prosvjetnim radnicima, koji su ranije radili u osnovnim i drugim školama, pa su oni s više elana i iskustva prilazili radu.

U jesen 1943. na oslobođenom području Dalmacije u gradovima, na otocima i u selima, radile su 203 osnovne škole s 243 učitelja i 8 900 polaznika.²⁰ Velik broj škola djelovao je na oslobođenim otocima: Hvaru, Korčuli, Mljetu, Lastovu, na poluotoku Pelješcu, na Braču, Visu i zadarskim otocima.²¹

Narodno oduševljenje, nastalo nakon kapitulacije Italije, predaju teške borbe protiv Nijemaca, koji ulaze u Šibenik, a zatim i u Split.²² Novi okupator, zajedno s domaćim izdajnicima, nameće teror, a za vrijeme VI. neprijateljske ofenzive, koja je počela u listopadu 1943, vode se ogorčene borbe uzduž jadranske obale. Nijemci su zlostavljali narod, palili kuće, ubijali žene, starce i djecu, pa je dio naroda uz pomoć saveznika odlazio u zbjeg.²³ I pored teškoća u kojima se našla za vrijeme novih neprijateljskih ofenziva, narodna vlast prestrojava svoje redove, pa ponovo reorganizira dotadašnje mjesne, općinske i kotarske NOO-e. Osnivaju se i viši

organi NOO-a, pa su krajem 1943. i početkom 1944. godine formirani Okružni NOO Šibenik, Okružni NOO Zadar, Okružni NOO srednje Dalmacije i Biokovsko-neretvanski.

Organizacijski je ojačalo prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO Dalmacije, u kojem su u to vrijeme djelovali: dr Cvito Fisković, Marin Franičević, Tihomir Cvrlije, Jakša Ravlić, Miljenko Grubelić, Mladen Koritnik i dr. Oblasni NOO Dalmacije umnožio je »Upute za organizaciju prosvjetnog rada«, koje je izradilo Prosvjetno odjeljenje ZAVNOH-a u proljeće 1944. godine. Nakon tih uputa ponovno se intenzivira rad na sređivanju prosvjetnih prilika uz aktivno zalaganje i djelovanje nižih organa vlasti, mjesnih i općinskih NOO-a, organiziranih u svakome mjestu, selu i gradu Dalmacije. Pred NOO-ima su iskršli golemi zadaci, počevši od obnavljanja školskih zgrada, koje je neprijatelj u većini mjesta uništio, spalio ili bombardirao. U mjestima gdje nije bilo školskih zgrada nastava se održava u privatnim kućama, konobama većih kuća ili za nastavu posebno pripremljenim prostorijama, a ponegdje se nastava za vrijeme ljetnih dana održavala i pod vedrim nebom u prirodi, šumi ili gaju.

I pored teških uvjeta rada u stalnoj borbi protiv okupatora, najprije Talijana, zatim Nijemaca, ustaša i četnika, organi narodne vlasti u Dalmaciji uspjeli su u školskoj 1943/1944. godini obnoviti rad na oslobođenom području i organizirati 175 osnovnih škola s 15 530 obveznika i 7 769 polaznika, što ispunjava 50% pohađanja osnovne škole. U školama je radilo 229 učitelja, od toga 139 stručnih.²⁴

3. Od III. zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom do konačnog oslobođenja zemlje. Školstvo i prosvjeta u Federalnoj Državi Hrvatskoj

Događaji krajem 1943. utječu na dalji razvitak narodne vlasti. Nakon II. zasjedanja AVNOJ-a najviši organ narodne vlasti u Hrvatskoj, ZAVNOH, rukovodi NOO-ima, što je ozakonjena na III. zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom 9. svibnja 1944. Na tom zasjedanju ZAVNOH je proglašen vrhovnim, zakonodavnim i izvršnim tijelom u Hrvatskoj. Prosvjetni odjel ZAVNOH-a rukovodi cjelokupnim prosvjetnim radom u Federalnoj Državi Hrvatskoj, pa se našao pred složenim zadacima jer je trebalo realizirati smjernice i zadatke na prosvjetnom planu, o kojima je bilo govora i na III. zasjedanju ZAVNOH-a.

U razdoblju prije konačnog oslobođenja zemlje Povjereništvo za prosvjetu ZAVNOH-a ulaže velike napore da se prosvjetna politika organizacijski sredi i ujedini.²⁵ Povjereništvo daje još veću pomoć prosvjetnim odsjecima nižih organa narodne vlasti, donosi konkretne upute za rad oblasnih, okružnih i kotarskih NOO-a.²⁶ Radi se na izradi novog nastavnog plana i programa,²⁷ po kojem osnovna škola dobiva jedinstveniji i sadržajniji oblik; određuje se trajanje školske godine na 10 mjeseci; osnovna škola obuhvaća 4 razreda; uvode se pomoćni razredi za učenike koji su u toku

NOB-e izgubili mogućnost redovnog školovanja; teži se podizanju kvalitete rada u osnovnim školama; tiskaju se udžbenici i priručnici²⁸; organiziraju se akcije za obnovu i izgradnju školskih zgrada; izrađuje se školski namještaj i dr.

Krajem 1944. u Dalmaciji je radilo 205 osnovnih škola, a nakon uspješnih borbi NOV-a i POJ-a početkom 1945. oslobođena je cijela dalmatinska obala. Oslobođenjem obale i dalmatinskih gradova: Zadra, Šibenika, Splita, Makarske, Dubrovnika i dr. počinje obnavljanje osnovnih škola i u oslobođenim gradovima, tako da je pred konačno oslobođenje zemlje na području Dalmacije bilo više od 600 osnovnih škola s nešto više od 1 000 učitelja i preko 58.000 polaznika od 80 000 obveznika²⁹. Od početka 1945. do oslobođenja zemlje ZAVNOH djeluje u Šibeniku, gdje se nalazilo Povjereništvo za prosvjetu, kasnije Ministarstvo prosvjete.

Ponovno se narodna vlast našla pred složenim zadacima, pa je trebalo rješavati probleme u novim uvjetima i na nov način. Stoga se ukazala potreba za formiranjem narodne vlade kao vrhovnog izvršnog organa državne vlasti. Tako dolazi do izvanrednog zasjedanja ZAVNOH-a, održanog u Splitu 14. travnja 1945, na kojem je formirana Narodna vlada Hrvatske s prvim predsjednikom drom Vladimirom Bakarićem. Na dužnost ministra prosvjete postavljen je Ante Vrkljan. Ministarstvo prosvjete nastavlja pripreme za konačno oslobođenje zemlje i obnavlja škole u mjestima u kojima škole nisu do tada radile.

Poslije oslobođenja Zadra, 31. X 1944. godine, odmah su počele pripreme za početak rada hrvatskih škola, jer je u razdoblju od 25 godina, za vrijeme talijansko-fašističke okupacije, bio zabranjen rad hrvatskih škola. Veliku pomoć narodnoj vlasti oko pripreme i otvaranja škola na hrvatskom jeziku u Zadru pružili su roditelji, jer je većina čekala da im djeca uče na materinskom jeziku.³⁰

Rad u zadarskim osnovnim školama bio je vrlo težak. Trebalo je mnogo ljubavi i zalaganja da se odnarođena djeca preodgoje u ljubavi prema materinskom jeziku. Povjereni zadatak naši učitelji su s uspjehom izvršili. Za talijansku manjinu u gradu osnovana je talijanska osnovna škola s talijanskim nastavnim jezikom.

Oslobođenjem Dalmacije nastao je još veći polet u izgradnji narodne vlasti, koja radi na obnovi postradalih krajeva i rješava akutne probleme stanovništva. Posebno se postavljao problem prehrane stanovništva, zbrinjavanja žrtava fašističkog terora, a pored toga i problem obnavljanja škola i realiziranja koncepcije prosvjetne politike. Pred prosvjetnim vlastima otvorila su se dva najvažnija problema: izgradnja i obnavljanje školskih zgrada i pripremanje učiteljskog kadra.

Pitanje učiteljskog kadra rješavano je organiziranjem učiteljskih tečajeva, koji su u početku trajali kraće, od petnaest do mjesec dana, a od kraja 1944. organiziraju se tromjesečni i šestomjesečni tečajevi. Učiteljski tečaj za kninski okrug počeo je 27. listopada 1944. Radio je u Erveniku, a završio je 10. ožujka 1945. u Dnrišu s 27 kandidata. Tečaj se održavao u vrlo teškim uvjetima,

te je samo samoprijegor omladine koja je došla iz partizanskih jedinica omogućio da se takvi napori izdrže. Radilo se u blizini ratnih položaja, na kojima su se vodile žestoke borbe. Drugi učiteljski tečaj počeo je 9. prosinca 1944. s 41 polaznikom u Malom Ratu kod Omiša. Na zadarskom području djelovao je tečaj u Žegaru s 20 kandidata i trajao je mjesec dana, a u Filip-Jakovu kod Biograda n/m učiteljski tečaj je započeo 2. siječnja 1945. s 48 kandidata. Kako je nedostajao nastavnički kadar za učiteljske tečajeve, a potrebe za učiteljima su bile velike, odlukom Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO Dalmacije, koji je u to vrijeme djelovao u Splitu, odlučeno je da se 8. ožujka 1945. fuzioniraju tečajevi iz Malog Rata i Filip-Jakova, tako da je Oblasni tečaj za učitelje imao 233 kandidata, a radio je u bivšem samostanu na otočiću Galevcu (Školjiću) nasuprot Preka na otoku Ugljanu. Polaznici su bili podijeljeni u 3 grupe. Svaku grupu vodio je jedan nastavnik kao razrednik. Rukovodilac tečaja bio je profesor Ivo Carić. U tečaj je bilo uključeno 13 nastavnika.³¹ Hospitacije tečajaca obavljale su se u Preku, Poljani i Sutomišćici na otoku Ugljanu. Osim iz pedagoške grupe predmeta održavala se nastava iz općeobrazovnih predmeta, a tečajci su radili i u školskom vrtu kako bi se pripremili i u gospodarskom pogledu. Taj su tečaj posjetili Stanjko Škare, dr Marijan Koletić i Nikola Pavić. Pojedine grupe tečaja završavale su u različito vrijeme, a tečajci su na kraju polagali završne ispite, koji su obuhvaćali cjelokupno gradivo tečaja.³²

U Šibeniku je počela raditi Učiteljska škola 21. studenoga 1944. Otvorena su 4 odjeljenja I. i II. razreda i pripremnog A i B odjeljenje s 80 polaznika, ali se taj broj kasnije povećao, tako da je u travnju 1945. bilo 113 polaznika, s 13 nastavnika.³³ Pored spomenutih učiteljskih tečajeva i rada učiteljske škole u Šibeniku i u Dubrovniku, održan je niz kotarskih pedagoško-političkih tečajeva za učitelje osnovnih škola i nastavnike srednjih škola, koje su od kraja 1944. počele raditi po svim većim mjestima Dalmacije gdje su i ranije radile.

Na pedagoško-političkim tečajevima prosvjetni radnici su se upoznavali s razvojem NOB-e i njenim tekovinama, kao i sa zadacima NOO-a. Upute za te tečajeve izradio je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Nekoliko učitelja bilo je upućeno i na Višu pedagošku školu u Splitu, koja je počela raditi na temelju Odluke br. 755 Povjereništva prosvjete Predsjedništva ZAVNOH-a od 28. ožujka 1945, pa je ova škola bila prva viša škola koja je počela djelovati u novoj Jugoslaviji. VPS je trajala dvije godine, a krajem I. semestra škol. god. 1944/45. imala je 65 studenata i 13 nastavnika.³⁴

U prosincu 1944. organiziran je inicijativni odbor Učiteljskog udruženja Hrvatske. Taj je odbor radio na aktiviranju učitelja. Izrađena su »Pravila« Učiteljskog udruženja. Određeni su zadaci u obnovi zemlje i u rješavanju pitanja prosvjetnih radnika u borbi za unapređenje stručne, opće i političke spremne učitelja.

Osnovne škole u Dalmaciji u mjesecu ožujku 1945.³⁵

Okruž	broj škola	predviđeno	nastavnika	stručnih	polaznika	obveznika
Zadar	147	35	291	61	8122	15618
Šibenik	72	25	137	73	7850	11105
Knin	39	30	52	43	4649	11056
Biokovo—						
Neretva	87	35	114	84	8651	11939
Dubrovnik	105	15	166	151	5293	5863
Split (grad)	8	—	60	60	2384	2923
Ukupno	651	186	1080	642	49453	74133
El Šat	12	—	183	40	6279	6 279
Svega	663	186	1265	682	55732	80412

Prema tome broj osnovnih škola je značajno porastao neposredno prije konačnog oslobođenja zemlje, a rad u školama sve se više organizacijski sređivao jer se u školama radilo po maksimalnom planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a od listopada 1944. godine.

Srednje škole u Dalmaciji počele su raditi krajem 1944. i početkom 1945. godine: 9 potpunih i 13 nižih gimnazija s otprilike 7500 učenika i s 275 nastavnika i profesora. Srednje škole radile su u: Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Zadru, Korčuli, Blatu, Grudi, Imotskom, Makanskoj, Vrgorcu, Starom Gradu, Sinju, Trogiru, Drnišu, Kninu i drugim mjestima. Uz srednje škole osnivaju se i đački domovi.³⁶ U mjestima gdje su ranije radile građanske škole otvorene su umjesto njih niže gimnazije, u kojima se radi po nastavnom planu i programu za prva 4 razreda gimnazije.

Oslobođenjem Dalmacije stvaraju se uvjeti za raznovrsniji i bogatiji odgojno-obrazovni i kulturno-politički rad u narodu. Povjereništvo narodne prosvjete ZAVNOH-a uputilo je 11. studenoga 1944. svim prosvjetnim odjelima oblasnih i okružnih NOO »Upute za organizaciju analfabetskih tečajeva«, a k tome je dodan »Pravilnik o natjecanju«. Prema spomenutim uputama za natjecanje u suzbijanju nepismenosti po oslobođenoj Dalmaciji rezultat po okruzima do 1. veljače 1945. bio je:

Okružni NOO	Broj tečajeva	Broj polaznika
Šibenik	28	356
Knin	39	1218
Srednja Dalmacija	75	1850
Biokovo—Neretva	7	70
Dubrovnik	8	74
Split (grad)	5	89
Ukupno:	162	1657 polaznika ³⁷

Rad na suzbijanju nepismenosti nastavljen je sve do konačnog oslobođenja zemlje, pa se u pojedinim krajevima broj analfabetских tečajeva znatno povećao. Radi što pravilnijeg rukovođenja tečajevima za nepismene bili su organizirani tečajevi za rukovodioce analfabetских tečajeva, pa je već krajem 1944. bilo organizirano 6 takvih tečajeva, na Visu s 31 polaznikom, u Šibeniku s 24 polaznika, u Splitu s 14 polaznika, u Kninu s 24 polaznika, u Zadru s 25 polaznika i u Makarskoj sa 17 polaznika. Nakon završenih tečajeva kandidatima su podijeljene svjedodžbe i oni su upućeni u pojedine kotareve da organiziraju analfabetске tečajeve.

Općeobrazovni tečajevi imali su zadatak da polaznici prošire znanja na znanstvenim osnovama, a u duhu narodnooslobodilačke borbe. Pored literature, povijesti, matematike, polaznici tih tečajeva slušali su predavanja i iz geografije, biologije, fizike, astronomije i higijene. Za te tečajeve bili su izrađeni nastavni planovi i programi, a predavači su bili javni radnici, učitelji, nastavnici i profesori. Njihova su predavanja bila povezana s potrebama života, idejna i popularna, jer su polaznici bili različitih predznanja. Održavali su se i drugi tečajevi, kao veterinarski i šumarski, a od političkih partijski i skojevski, koji su organizirani već od prvih dana NOB-e.

Pored navedenih oblika odgojno-obrazovnog rada na oslobođenom području Dalmacije još od 1942. organiziraju se domovi kulture, koji su imali šire značenje u narodnom prosvjećivanju. U njima su se organizirale čitalačke grupe i rad narodnih sveučilišta. Rad čitalačkih grupa na oslobođenom području Dalmacije, a isto tako ilegalan rad s odraslima pod okupatorima, bio je vrlo razvijen. U nedostatku novina i drugog tiskanog materijala takav način rada s odraslima bio je vrlo pogodan jer su se u čitalačke grupe mogli okupljati odrasli koji nisu dovoljno dobro čitali. Nakon čitanja provodile su se diskusije, analizirali su se različiti problemi s ratišta, s područja sjetve i žetve, problemi odbrane zemlje i dr. U domovima kulture, pored čitalačkih grupa, održavali su se i razni drugi skupovi, predavanja masovnih organizacija: USAOH-a i JNOF-e. Obično su se objavljivale zidne novine, u kojima se pisalo o različitim problemima, pa su sadržajno bile aktualne. U Dalmaciji je u veljači 1945. djelovalo 96 domova kulture, a u njima su organizirane sekcije: glazbena, balet i šah.³⁸

U domovima kulture održavana su predavanja narodnog sveučilišta, koja su na oslobođenom području organizirana od 1942, a krajem 1944. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izradio je upute za rad narodnih sveučilišta. Značajno je bilo djelovanje narodnih sveučilišta u većim gradovima: Dubrovniku, Makarskoj, Splitu, Šibeniku i Zadru, a isto tako u: Kninu, Tijesnom, Vodicama, Skradinu, Benkovcu, Omišu, Hvaru, Visu, Korčuli, Lastovu, i dr. Predavanja na tribini narodnog sveučilišta održavali su istaknuti politički radnici, književnici, liječnici, prosvjetni radnici i članovi anti-fašističkih organizacija.

Obnovljen je rad knjižnica u mnogim mjestima gdje su i ranije djelovale, a u mnogim mjestima se formiraju, pa se skupljaju knjige za knjižni fond. Na taj je način spašeno od propadanja i ratnog uništavanja mnogo vrijednih knjiga. Tome bismo mogli dodati rad na tiskanju mnogih listova, časopisa, vijesti i dr. »Naš izvještaj« izlazio je u Splitu od srpnja 1942. i postao glasilo JNOF. U Splitu su izlazili glasilo NOO-a »Luka Botić«, »Svi u borbu« i »Glas Splita«.³⁹

Kulturno-umjetnički rad u toku NOB-e u Dalmaciji širio se i razvijao. U NOB-i su sudjelovali mnogi istaknuti književnici, koji su literarno obrađivali NOB-u. Osim velikog hrvatskog književnika Vladimira Nazora, još su djelovali: Vjekoslav Kaleb, Jure Kaštelan, Marin Franičević, Šime Vučetić, Zdenko Štambuk, Ranko Marinković i drugi, a isto tako sudjelovali su i drugi umjetnici, slikari, glazbenici: Silvije Bombardeli, Ivo Tijardović, Josip Hatze i dr. Među kazališnim radnicima bilo je istaknutih glumaca. Formirane su kazališne družine u kotaru Trogir, Split, Vis, zatim okružne kazališne družine u Zadru, Kninu, Šibeniku, Dubrovniku, pa i u manjim mjestima: u Vrgorcu, Metkoviću i dr. Već u toku NOB-e u oslobođenim gradovima od kraja 1944. djeluju stalne kazališne družine: u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku.

Nakon oslobođenja Dalmacije razvija se glazbeni život, pa je glazbena sekcija Kazališta narodnog oslobođenja organizirala više simfonijskih koncerata u Splitu i Šibeniku. Slična aktivnost se razvijala u Dubrovniku, Kninu i Zadru. U Šibeniku je obnovljeno Radničko pjevačko društvo »Kolo«, na Braču kulturno-umjetničko društvo »Sloboda« i dr.

Narodnooslobodilačka borba i organiziran rad na prosvjetnom polju i školstvu odvijao se na području Dalmacije pod vrlo teškim uvjetima, pa je poginulo više od 50 prosvjetnih radnika: Ljudevit Bačić (1910—1943), Ivan Balabanić (1883—1944), Ante Batistić (1922—1943), Josip Boko (1891—1943), Edičio Bongvardo (1916—1943), Mate Bujas (1920—1941), Ante Curać-Pinjac (1923—1943), Jelica Cović rođ. Gotovac, Petar Đaković (1908—1943), Tatjana Ercegović, Jugoslav Filippi (1918—1944), Čiro Gamulin (1903—1942), Ksenija Govedarica (1907—1944), Ante Jelavić (1902—1943), Mira Juraga (1908—1942), Pavao Jurinović (1911—1944),

Božo Kolega (1909—1943), Ivica Krešić (1914—1943), Petar Kronja, Sava Ležaić (1907—1944), Momčilo Macura (1917—1944), Vinco Maglica (1920—1945), Roman Marinović (1909—1943), Jovo Martić (1911—1942), Ćiro Maštrović (1901—1945), Juraj Milatić (1909—1944); Zdeslav Novak (1922—1943), Ivo Paunović (1900—1945), Jan-ko Pokrajac (1894—1941), Ilka Popović, Danica Popović, Nenad Sinobad (1906—1942), Antun Soljačić (1924—1944), Stipe Šestamović (1914—1943), Vjekoslav Širinić (1913—1945), Ante Vežić (1911—1944), Desimir Franetović, Ivo Glibota (1912—1944), Božena Vranješ (1918—1944), Ante Zaninović (1897—1944), Đuro Jelić, Milenko Kardun, Gojko Pecelj, Danilo Polombito (1922—1943), Ante Prebanda (1923—1943), Ivo Soljačić (1921—1944), Ante Vatavuk (1923—1943), Ante Vidan, strijeljan u Splitu 28. studenoga 1942, Stjepan Vojković (1921—1942), Martin Župan (1894—1941), Gojko Žuvić (1919—1943), Pavao Kremenić (1987—1945).⁴⁰

Oružana pobjeda nad okupatorima i domaćim izdajicama i uloženi rad na školskom i kulturno-prosvjetnom polju veliki su doprinosi NOB-i, pa se nakon oslobođenja zemlje moglo bez većih teškoća produžiti djelovanje i obnavljanje rada u svim školama i drugim prosvjetnim i kulturnim ustanovama, a u duhu socijalističkih težnji. Povezivanjem odgoja s određenim zadacima NOB-e u toku narodne revolucije, formira se novi lik mladog naraštaja, nadahnutog moralnim svojstvima koja su odgovarala povijesnoj epohi junačke borbe naroda Dalmacije za oslobođenje i slobodu.

BILJEŠKE

¹ I fanciulli che entro il 31 dicembre 1941 abbiano compiuto gli anni sei e non abbiano superato gli anni quattordici hanno l'obbligo dell'iscrizione e della frequenza della scuola elementare esistenti nel luogo della propria residenza. — »Giornale ufficiale del Governo della Dalmazia«, oZra, 4. XI. 1941, str. 1.

² »Povelja školstva« bila je usvojena 15. II. 1939, na zasjedanju u Palazzo Venezia, pod predsjedanjem dužea Velikog fašističkog vijeća.

³ »Nell' imenza dell' apertura delle scuole in Dalmazia, mentre vi si stanno tenacemente organizzando e intensificando in ogni settore le molteplici attività che tutti gli insegnanti prendano conoscenza della 'Carta della Scuola', strumento originale, novatoare costruttore, che in sè contiene le premesse necessario ad una rinnogenazioni, a fini supremi della Stato Fascista«. — »Giornale ufficiale«, No 4—4 i — 15 settembre, 1941, str. 6.

⁴ Među strijeljanima bilo je i učitelja. Mate Bujas bio je u prvoj grupi šibenskih omladinaca koje su strijeljali 13. listopada 1941.

⁵ Dnevni list »Naš izvještaj« izlazio je u Splitu. Sutradan nakon napada Njemačke na SSSR, 22. VI. 1941, pisao je u više brojeva o otporu omladine u školama. U br. 97. od 13. X. pod naslovom »Fašisti hoće da škola postane sredstvo odnarođivanja i fašiziranja omladine« raskrinkava naredbu da se u školama uvede talijanski kao nastavni jezik i da se likvidira učenje povijesti naroda Jugoslavije: »Đaci, profesori, direktori, govornici, pišite i učite samo našim hrvatskim jezikom! Van s tuđinom!« U br. 108 od 26. X. obavještava da je uspio otpor đaka i profesora protiv toga da se talijanski jezik uvede kao nastavni. U br. 111. od 1. XI: »Roditelji

ne dopustite da vam potalijanče djecu u pučkim školama!« Omladina u Splitu neće da primi svjedodžbe pisane na talijanskom jeziku. U Šibeniku omladina uništava talijanske udžbenike, a u tome se naročito ističu učenici Učiteljske škole u Šibeniku, koji šire letke NOP-a, vrše atentate na denuncijante i sl.

⁶ Partizani Primorske čete odveli su iz Dazline učiteljicu Dinu Perutti, rodom iz Udina. Partizani su je predali Štabu odreda. Kasnije je odvedena u Glavni štab Hrvatske i zamenjena — prema izjavi Vitomira Gradiške piscu ovoga rada. Vidi: Vitomir Gradiška, »Primorska četa«, Šibenik 1969.

⁷ Tomo Žalac: »Pedagoški rad«, 3—4/1951, str. 174, isto »Škola i odgoj u revoluciji«, PKZ, Zagreb 1965, str. 24.

⁸ Isto, s dopunom: Većina osnovnih škola na poluoslobođenom području otoka Hvara radila je već od 1942. i 1943, npr. u Gdinju, Poljicima, Bogomolju, Vrbanju, Brusju, Vrisniku, Pitvama, Pitovskoj Plaži i dr. U školama se radilo po nastavnom planu i programu što ga je izradio Prosvjetni odjel Pokrajinskog NOO Dalmacije odmah nakon njegova formiranja.

⁹ Pionirska organizacija je osnovana na I. kongresu USAOJ-a u Bihaću 26. prosinca 1942. godine.

¹⁰ »Biokovski vjesnik«, br. 28. od rujna 1944, str. 4.

¹¹ Na »Livanjskoj početnici« radila je učiteljica Cecilija Grubišić-Čabo i Nijaz Alikadić. Original »Početnice« nalazi se u Arhivu Hrvatskog muzeja u Zagrebu, Trg maršala Tita 4.

¹² Pokrajinski NOO Dalmacije formiran je na konferenciji predstavnika dalmatinskih kotareva, održanoj 28 i 29. siječnja 1943. u oslobođenom Livnu. Od jeseni 1943. Pokrajinski NOO naziva se Oblasni NOO za Dalmaciju.

¹³ Dr Mihajlo Ogrizović: »Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj«, PKZ, Zagreb 1962, str. 27—30.

¹⁴ »Privremeni nastavni plan i program« izradio je Marin Franičević uz suradnju grupe učitelja i uz sugestiju članova Pokrajinskog NOO-a Dalmacije.

¹⁵ Dr Mihajlo Ogrizović, navedeno djelo.

¹⁶ »Naš izvještaj«, br. 4—5—6, Split 1942.

¹⁷ »Žene Hrvatske u NOR-u«, Zagreb 1955.

¹⁸ Prema statistici od 1931. na području današnje Hrvatske (bez Istre i Zadra) bilo je 782095 nepismenih ili prosječno 31,8% od ukupnog stanovništva iznad 10 godina. Od toga je bilo 268438 nepismenih muškaraca i 513357 nepismenih žena, a djece do 10 godina je ukupno 898163.

¹⁹ Na okupljanju učitelja i učiteljskih pripravnika u Šibeniku radili su Ante Blažencić i pisac ovoga rada.

²⁰ »Školstvo Dalmacije u NOB-i«, Hrvatski školski muzej u Zagrebu, arhiv, br. 2587, str. 3.

²¹ Na području Kotarskog NOO-a Preko na otoku Ugljanu, odmah po kapitalizaciji Italije, Prosvjetni odjel kotara organizirao je škole u Silbi, Premudi, Istu, Molatu, Zapuntelu, Brguljama, Velom Ratu, Solinama, Božavi, Dragovama, Brbinju, Savru, Ravi, Luki, Žmanu, Zaglavu, Salima, Ižu Velom, Ižu Malom i Sestrungu. Škole je posjećivalo 1226 djece od ukupno 1360 koja su bila obavezna pohađati školu. U nabrojanim školama radila su 34 učitelja, 12 stručnih i 22 pomoćna. Podaci iz arhiva bivšeg oKtorskog NOO-a Zadar — Otoci.

²² Split su Nijemci osvojili nakon teških borbi pod Klisom 27. IX. 1943.

²³ O radu škola i o kulturno-prosvjetnoj djelatnosti u zbjegu postoji vrlo bogata literatura. Navest ćemo najvažniju: Danica Nola, »Školovanje djece Zbjega u El Shattu«, Pedagoški rad, 7—8 1951; isto u knjizi »Škola i odgoj u narodnoj revoluciji«, PKZ, Zagreb 1965, str. 78—86; Zoran Palčok, »Zapisi o Zbjegu u Africi«, Kulturni radnik, 7—8, Zagreb 1951, str. 383. Ante Palaveršić, »Štampa Jugoslavenskog zbjega u Egiptu«, Historijski arhiv u Splitu, svezak III; Dušan Plenča, »Jugoslavenski zbjeg u Italiji u Egiptu«, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova 4, Beograd 1967.

²⁴ Prema podacima Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a u »Narodnoj prosvjeti«, br. 1 od 1. listopada 1944.

²⁵ Okružni NOO Šibenik, br. 220 od 5. prosinca 1944.

²⁶ Nastavni plan i program za osnovne škole, Obl. NOO-a za Dalmaciju, str. 1. Ped. arh. PKZ, Zagreb, br. 2619. Pla VI G/V — 13.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Muzej narodne revolucije Hrvatske, Zagreb, Zapisnik III. zasjedanja skupštine Oblasnog NOO-a za Dalmaciju od 28. do 29. prosinca 1944. god. u Splitu, str. 10. Referat tajnika Oblasnog NOO-a za Dalmaciju Drage Gizdića.

³⁰ U Zadru su osnovne škole počele raditi već u prosincu 1944. god. u predjelima grada Arbanasi i Puntamika, na poluotoku u siječnju 1945, pa u Stanovima, Crnom i Bokanjcu, zatim u Voštarnici. O tome je pisao »Bilten«, Glasilo JNOF za grad Zadar.

³¹ Na oblasnom učiteljskom tečaju na Galovcu (Školjiću) radili su: Milan Bujas, Stevka Barbara, Fabijan Grubijan Grubišić, Vlado Kocijan, Roko Kršinić, Ema Kukolj, Petar Kukolj, Anka Matić, Ivo Ortika, Viktor Ostojić, Nikola Pupovac, Ante Stipišić i Ivo Tomašević.

³² Izvještaj Učiteljskog oblasnog tečaja Oblasnog NOO Dalmacije, br. 89, Preko, 20. travnja 1945. Oblasnom NOO Dalmacije, Prosvjetnom odjeljenju Split. Arhiv spomenutog tečaja nalazi se u Hist. arhivu u Zadru.

³³ Okružni NOO Šibenik, Prosvjetni odjel, br. 228 od 30. siječnja 1944. Arhiv Okružnog NOO Šibenik nalazi se u Općinskom arhivu Šibenik.

³⁴ Nastavnici VPS u Splitu bili su: dr Cvito Fisković, Jakša Ravlić, Ante Peruzović, Antun Hruš, inž. Nikola Jurišić, dr Miljenko Zec, dr Miljenko Buljan, dr Mihovil Abramić, Pavle Rogić, dr Ivo Supek, Drago Grdenić, dr Marijan Koletić i Miroslav Kravar. »Narodna prosvjeta«, br. 4, travanj 1946. Isto F. Jakelić, »Pedagoški rad«, Zagreb, br. 1—2/1971.

³⁵ Oblasni NOO Dalmacije, Izvještaj ZAVNOH-u od 3. III. Arhiv, Split.

³⁶ Isto, Hrist. arhiv Split, kutija Oblasni NOO Dalmacije.

³⁷ Obl. NOO Dalmacije, br. 1057, Split, 3. III. 1945. ZAVNOH-u, s⁷ 13, Ped. arhiv, PKZ, Zagreb, br. 2587. Mje. G. IV — 13.

³⁸ Isto.

³⁹ Već od druge polovine 1941. svaki kotarski i okružni NOO širom Dalmacije ima svoje glasilo: »Radio vijesti« štampaju Hvar, Brač, Korčula od druge polovine 1941; »Naš tjednik« — Kotar Pelješac; »Novi izvještaj«, »Riječ puka« — Kotor Hvar; »Naša borba« i »Biokovski vjesnik« — Kotar Makarska; »Naš izvještaj« i »Vis u borbi« — Kotar Vis; »Naša obavještenja« — Kotar Korčula; »Vijesti« — Kotar Drniš; »Naš Zadar«, »Glasnik bratstva« i »Bilten« — Okružni NOO Zadar; »Partizanska borba«, »Partizan« i »Narodni vjesnik« — Okružni NOO Šibenik; »Otoci u borbi« — Okružni NOO Srednjodalmatinsko otočje; »Glas borbe« — Okružni NOO srednje Dalmacije; »Riječ« i »Nedjeljni bilten« — Okružni NOO Knin; »Glas slobode« — Dubrovnik. Pored toga izlaze: »Dnevne vijesti«, »Slobodna Dalmacija«, »Ratna kronika«, kao organ Oblasnog odbora AFŽ, i »Omladinska iskra«, organ Oblasnog odbora USAOH-a za Dalmaciju. U Šibeniku je pokrenut »Književnik« za literarna pitanja, a u Splitu je obnovljena »Priroda« i »Pionir«.

⁴⁰ Za slobodu, Učitelji, nastavnici i profesori Hrvatske poginuli u NOR-u, uredio Tomo Žalac, izdalo Udruženje učitelja, nastavnika i profesora Hrvatske, Zagreb 1955.

MATE ZANINOVIC

EDUCATION AND SCHOOLS IN DALMATIA DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR, 1941 to 1945

Following the collapse of Yugoslavia in April 1941, part of Dalmatia came under the so-called Independent State of Croatia, and the

greater part came under Italy. Schools and the education of the people, just as the other fields of culture and social activity, experienced hard times during the occupation. The government of annexed Dalmatia passed a regulation (August 30, 1941) on the compulsory attendance of schools. The schools were to function according to the »Education Charter«, which meant that teaching was to be in Italian and in a fascist spirit. This marked the beginning of a difficult period in Dalmatian schooling, for Dalmatian teachers and other educators, the children and the entire people. The Italians brought in their own teachers and professors, while many Dalmatian teachers were dismissed from service. A number of teachers took an active part in organising the uprising of the people and led it. In many secondary schools the students opposed fascist education and demonstrated publicly.

With the growth and spread of the people's uprising in Dalmatia the occupying forces gave up many strongpoints and withdrew into the larger towns. In the liberated regions, conditions were gradually established for the organised functioning of schools and the spread of various forms of adult education.

From the autumn of 1944, when the Dalmatian cities were liberated, there were intensive efforts at renewing elementary and secondary schools, and from April 1, 1945, the Advanced Teacher's Training School began working in Split. The Section for People's Education of the Territorial Antifascist Council for National Liberation of Croatia co-ordinated the efforts at renewing school instruction, adult education, and also at organising scholarly and scientific research. The literary periodicals *Književnik*, *Priroda* and *Mala naučna biblioteka* started publication.